

1990 – 2010

ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

20 років Інституту соціології НАН України

20 років, здається, невеликий час існування для академічної установи. Але це друга кругла дата, і вже є підстави підбити деякі підсумки своєї діяльності, оцінити безперечні досягнення, проаналізувати проблемні питання, осмислити шляхи та напрями подальшого розвитку соціологічної науки в Україні.

Створений у жовтні 1990 року на базі Відділення соціології Інституту філософії НАН України, Інститут соціології НАН України є продовжувачем традицій розвитку української соціологічної науки, започаткованої ще наприкінці XIX століття. У своїх публіцистичних і наукових працях М.Драгоманов, С.Подолінський, І.Франко, В.Липинський, Б.Кістяківський, М.Грушевський неодноразово зверталися до ідей і теорій класиків світової соціології — К.Маркса, М.Вебера, В.Парето, Е.Дюркгайма. Не винятком були і безпосередні наукові й товариські контакти засновників української соціологічної думки із чільними європейськими соціологами того часу, зокрема Г.Зимелем, В.Віндельбандом, П.Сорокіним.

Спроби започаткувати соціологічні установи в Україні робилися і в перші роки від заснування Української академії наук, і в 1920-ті роки, але вони не переросли у створення здатних стало функціонувати структур. І лише наприкінці 60-х років XX століття зусиллями невеликих груп ентузіастів у Києві, Харкові, Одесі та Львові розпочався процес інституціоналізації соціології як науки, пов'язаний передусім з ім'ям директора Інституту філософії АН УРСР академіка Павла Копніна. Саме з його ініціативи 1968 року було створено відділ методології, методики і техніки соціологічних досліджень на чолі з М.Поповичем. Поступово залучаючи до свого складу інші підрозділи, відділ у 1983 році трансформувався у Відділення соціології Інституту філософії, яким упродовж 5 років керував В.Чорноволенко.

5 жовтня 1990 року на базі цього Відділення згідно з розпорядженням Ради Міністрів УРСР і постановою Президії АН УРСР був створений Інститут соціології АН УРСР, першим директором якого став академік

Ю.Пахомов. 3 липня 1992 року Інститут очолює академік НАН України В.Ворона.

Якоюсь мірою активний етап розвитку української соціології і становлення Інституту соціології збігся зі складним процесом зміни одного типу суспільства іншим соціумом. Ці зміни суттєво вплинули на розвиток вітчизняної соціології. По-перше, перед нею відкрилися унікальні можливості безпосереднього спостереження за змінами в суспільстві та фіксації перетворень у ньому. По-друге, змінився теоретичний контекст, в якому працювали соціологи. В науковий обіг увійшли ідеї представників різних соціологічних напрямів, світова соціологія “відкрилася” вітчизняним дослідникам у всій своїй повноті.

Тотальні зміни пострадянського простору сприяли оновленню соціологічного мислення, насамперед визнанню плюральності соціального знання. Це спричинило появу досліджень із застосуванням різних парадигм для аналізу конкретних соціальних явищ. Оновлення соціологічного знання супроводжувалося збільшенням міждисциплінарних соціологічних досліджень і змінами у традиційній соціологічній проблематиці. Передусім ідеться про те, що соціальні зміни в суспільстві, що їх раніше вивчали переважно в контексті марксистських уявлень, постали перед дослідниками як поле для різноманітних поглядів і тлумачень. З’явилася можливість вивчати процес соціальних трансформацій не лише як зіткнення інтересів великих соціальних груп, традиційно розглядуваних у соціології як головні суб’єкти соціальних перетворень. Легітимності набув і особистісний зріз проблеми, коли предметом дослідження є вплив індивідуальних суб’єктів на оновлення соціальної системи.

Новостворена академічна установа визначила своєю предметною царинною загальні закономірності й тенденції розвитку українського суспільства, зміни його соціальної структури, особливості соціальних відносин та поведінки різних верств населення в різних сферах життєдіяльності людей. Тобто головною поставлено проблему суспільства в цілому: визначення типу суспільства, механізмів соціальної інтеграції та диференціації, особливостей процесу глобальних суспільних трансформацій. Українське суспільство, що трансформується економічно, політично і соціокультурно, — унікальний об’єкт теоретичної рефлексії, а отже, емпірична передумова можливого теоретичного внеску соціологів України у світовий науковий доробок.

Зусилля Інституту впродовж двох десятиліть спрямовані на розроблення оптимальних моделей соціально-економічного, соціально-політичного і культурного розвитку, на наукове обґрунтування державної соціальної політики, спрямованої на розбудову в Україні якісно нового суспільства, здатного до сприйняття і реалізації цивілізаційних цінностей, моделей і стандартів сталого розвитку, успішного і конкурентного функціонування за умов глобалізації економічного і соціального життя, нових викликів ХХІ століття.

Інститут соціології НАН України, як і загалом українська соціологія, з початку 1990-х років розв’язує низку взаємозалежних нагальних наукових завдань: 1) уведення до наукового обігу донедавна вилученої або зовсім невідо-

мої світової та вітчизняної соціологічної класики; 2) розвиток нових теоретико-методологічних підвалин після відмови від монополії в цій царині ортодоксального марксизму; 3) досягнення рівня світових стандартів у використанні методів і методик емпіричних соціологічних досліджень; 4) залучення до загальноосвітнього процесу розбудови соціологічної теорії через реалізацію теоретико-пізнавальної функції — розгортання фундаментальних досліджень суспільства, що трансформується; 5) реалізація прикладної функції соціології, тобто її реагування на поточні запити й актуальні соціальні проблеми суспільства.

Реалізація цих завдань дала змогу, зокрема, виробити нові методологічні концепції, здатні осмислити новітні суспільні трансформації, нову соціальну реальність, без глибокого аналізу і прогнозування яких суспільство втрачає стратегічну перспективу. Пріоритетними стали дослідження передумов і чинників формування нової соціально-класової структури суспільства, змін ціннісно-нормативних координат життя громадян, реакцій населення на суспільні перетворення.

Виникає фундаментальна потреба у нових знаннях про українське суспільство у загальнонаціональних масштабах та у міжнародному контексті, у розробленні теоретичних, методологічних і методичних підвалин пізнання цього феномена. З цією метою, починаючи з 1994 року, в Інституті соціології НАН України виконується проект “Українське суспільство на межі ХХІ століття” (автори програми — Є.Головаха і Н.Паніна). Головна мета цього проекту — аналіз тенденцій соціальних змін в українському суспільстві, моніторинг суспільної свідомості, соціального самопочуття та рівня життя населення України. У межах проекту щорічно проводиться соціологічне опитування населення України. Аналіз результатів моніторингу вможливив вагомі наукові здобутки Інституту соціології НАН України у сфері дослідження соціальної структури українського суспільства, його соціально-психологічного стану та соціального самопочуття, функціонування ЗМІ та громадської думки, соціальних аспектів реформування економіки, соціокультурних та соціоетнічних процесів, соціальних і соціально-психологічних наслідків Чорнобильської катастрофи та ін. За матеріалами соціологічного моніторингу щорічно публікується збірник аналітичних статей співробітників ІС НАНУ.

Кілька загальнонаціональних соціологічних опитувань, здійснених Інститутом упродовж 1994–2010 років за проектом “Українське суспільство на межі ХХІ століття”, дали змогу одержати такі соціографічні матеріали, які створюють надійну фактологічну базу даних, зокрема для майбутніх дослідників нашого сьогодення. Здійснення масштабних моніторингових досліджень не лише забезпечує теоретичне осмислення процесів суспільної трансформації, становлення громадянського суспільства, а й дає змогу реально впливати на соціальну політику держави, сприяти визначенню причин і засобів подолання соціальних конфліктів і напружень, виробленню технологій досягнення соціального партнерства і громадянського порозуміння.

Особливого значення соціологічний моніторинг набуває за часів глибоких та стрімких соціальних трансформацій, коли принципово змінюються соціальні структури та інститути, а суспільні та групові наслідки соціальних

зрушень потребують постійного спостереження для адекватного оцінювання характеру та напрямку соціальних змін, урахування їх у практиці поточного соціального управління та для розроблення стратегії суспільних реформ, особливо за умов виходження України в систему європейської інтеграції.

Проведені дослідження дають підстави говорити про створення основ теорії суспільства, що трансформується. По суті, йдеться про новий науковий напрям — соціологію перехідного періоду. Засадовим для розуміння всіх трансформацій українського суспільства є висновок про випереджальне утвердження незалежної держави порівняно з формуванням у країні громадянського суспільства. В результаті цього держава виявилася незалежною від самого суспільства і об'єктивно не зацікавленою у формуванні інститутів громадянського суспільства, які б ефективно контролювали гілки влади. Дослідження переконливо свідчать про недостатню сформованість середнього класу, внаслідок чого українське суспільство розвивається без стійкого соціального підґрунтя.

У 2004 році Інститут соціології НАН України приєднався до міжнародного соціологічного моніторингу “Європейське соціальне дослідження” (ESS). Унікальність проекту визначається передусім українськими методико-організаційними вимогами. Організатори цього проекту отримали найпрестижнішу в Європі наукову Премію імені Декарта, якою вперше за всю історію її вручення відзначено дослідження у царині суспільних наук.

Участь Інституту в цьому проекті вперше в історії вітчизняної соціології дала змогу провести обґрунтований порівняльний аналіз соціально-політичних процесів в Україні в контексті світових глобалізаційних змін, уґрунтований на емпіричних даних, отриманих на теренах 24 держав Європи. Порівняння з іншими суспільствами вкрай необхідне для розуміння суспільства, в якому ми живемо, сприяє подоланню закритості українського соціуму, поширенню достовірної інформації про Україну.

Надійня інформація про суспільні трансформації сприяє також розумінню природи та впливу відмінностей між країнами на економічні, соціальні, культурні та структурні особливості їхнього розвитку. В контексті євроінтеграції така інформація вкрай необхідна для ухвалення важливих державних рішень, які мають враховувати взаємозв'язок між даними щодо соціальних і політичних інститутів, з одного боку, і змінами в нормах, орієнтаціях, цінностях населення країни — з іншого.

Проект став початком регулярної участі України у європейському моніторингу соціальних змін. Він дає змогу українським ученим проводити обґрунтований аналіз результатів розвитку всіх сфер життя незалежної України в контексті загальноєвропейського розвитку, привертає увагу європейської спільноти до порівняльного розгляду процесів соціальних перетворень в Україні, надає управлінським структурам України та ЄС об'єктивну, методологічно коректно зібрану інформацію про стан справ в Україні.

Тривалий час Україна не брала систематичної участі в міжнародних порівняльних моніторингових соціологічних дослідженнях. Це завадило здійсненню обґрунтованого порівняльного аналізу соціально-політичних процесів в Україні у контексті світових глобалізаційних змін, свідченням

чого є мізерна кількість ґрунтованих на емпіричних даних, отриманих під час професійних соціальних досліджень, наукових публікацій, присвячених порівнянню стану й динаміки соціальних процесів в Україні з аналогічними процесами в інших країнах (зокрема, європейських). Відсутність науково обґрунтованої інформації може зумовлювати (і зумовлює) поширення упередженої, недостовірної інформації про Україну і, таким чином, поглиблює закритість українського суспільства. Утім, порівняння з іншими суспільствами життєво необхідне і для розуміння суспільства власного.

Концепції, розроблені в Інституті соціології, з роками набувають рис цілісної теоретичної інтерпретації. Суттєві здобутки має Інститут у вивченні проблем особистості, соціальної мобільності та динаміки соціальних структур, проявів соціальної нерівності, а також у дослідженні статусних позицій людей, меж диференціації суспільства, формування суспільної психології та суспільної свідомості груп населення.

Звернення до вивчення суб'єктивних феноменів, які означають трансформаційний процес в його глибинних детермінантах, суттєво збагачує інструментальні можливості соціологічної науки, сприяє виявленню нових важливих ракурсів в оцінюванні тенденцій та перспектив розвитку українського суспільства.

Дослідження останнього часу концентрувалися на поєднанні власне “структурного” та “культурного” підходів до вивчення соціальних процесів і явищ. Так, методологічно і методично перспективними виявилися спроби визначити нерівності між категоріями населення в доступі до основних життєвих можливостей та шансів. Це створює умови для розгоргання моніторингу динаміки соціальної нерівності на новому етапі суспільно-політичного та економічного розвитку України.

Розроблення концептуальних засад визначення чинників і динаміки соціального самопочуття населення, оригінальних методів вимірювання інтегрального індексу соціального самопочуття, індексу дестабілізаційного потенціалу соціального протесту, виявлення феноменів соціальної аномії тощо, здійснені Н.Паніною та Є.Головахою, безперечно, належать до наукових досягнень високого рівня, що зафіксовано в багатьох публікаціях авторів, зокрема зарубіжних.

Доробку українських соціологів постійно приділяють увагу західні та російські дослідники, свідченням чого є, зокрема, публікації спільних праць, а також окремих монографій зарубіжних учених¹. У закордонних фахових журналах щорічно публікуються праці 10–12 співробітників Інституту; статті вчених Інституту лягли в основу двох спеціальних чисел “International Journal of Sociology” та одного спеціального числа російського часопису “Социологические исследования”. Поряд із публікаціями в такого

¹ Започаткована у 2006 році Є.І.Головахою і колегами з Харківського національного університету ім. Каразіна серія “Великі соціальні трансформації” на сьогодні включає 4 видання: *Лейн Д.* Подъем и упадок государственного социализма. — К., 2006; *Украинское общество в европейском пространстве* / Под ред. Е.Головахи, С.Макеева. — К., 2007; *Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации* / Под ред. Л.Дробижевой, Е.Головахи. — К., 2007; *Сельви И., Йел Дж., Таунсли Э.* Построение капитализма без капиталистов. — К., 2008.

кшталту виданнях іншими формами наукових контактів співробітників Інституту соціології НАН України із соціологами з інших держав є стажування за кордоном для ознайомлення з тамтешньою організацією дослідницького процесу; участь у роботі міжнародних соціологічних конгресів, симпозіумів, з'їздів, конференцій, що відбуваються як в Україні, так і за її межами; участь у різних міжнародних дослідницьких проектах; членство у міжнародних науково-дослідницьких організаціях; безпосередня допомога зарубіжних соціологів у налагодженні дослідницької діяльності за світовими стандартами; підготовка англomовних видань інформаційних матеріалів та дайджестів праць із результатами досліджень для розповсюдження серед іноземних читачів.

Невпинне нарощування теоретико-методологічного потенціалу соціологічної науки ґрунтується на матеріальних передумовах, набутих в ІС НАНУ за час його існування: створено власний комп'ютерний центр, наукові підрозділи забезпечено сучасною оргтехнікою, у бібліотеці накопичено унікальну фахову літературу. В 1997 році в Інституті соціології НАН України був заснований перший всеукраїнський часопис "Соціологія: теорія, методи, маркетинг" і почав виходити друком з 1998 року українською мовою, а з 1999-го — також російською. Нині наклад цього фахового квартальника становить близько тисячі примірників. Раз на два роки виходить англomовний збірник найкращих статей цього часопису — "Ukrainian Sociology Review".

Однією з технологічних підвалин наукової діяльності Інституту соціології НАН України є вітчизняна комп'ютерна технологія статистичного аналізу ОСА ("обробка соціологічних анкет"). Вона була розроблена 1989 року А.Горбачиком і відтоді постійно вдосконалюється. У 2000 році з'явився пакет ОСА для New Line, а у 2004-му А.Горбачик і О.Горбачик вивели на ринок досконаліший і цілком доступний за ціновими параметрами пакет ОСА New Line, що ґрунтується на попередніх розробках.

На базі Інституту соціології НАН України сформовано банк соціологічної інформації про Україну з моменту набуття незалежності, а з 1997 року триває робота над створенням Національного архіву соціологічної інформації. Технічною платформою електронних форм збереження і пошуку інформації у ньому слугує вже згаданий пакет ОСА. Отримання файлів даних передбачається у формі цього пакета, а також загальносвітового статистичного пакета SPSS. Такий архів став національним центром обміну соціологічною інформацією між українськими й зарубіжними фахівцями, а також однією з інформаційних передумов поглиблення аналізу системної трансформації українського суспільства.

Важливим напрямом діяльності Інституту соціології НАН України є відтворення вітчизняного соціологічного наукового співтовариства. Академічна соціологічна установа поряд із Харківським національним університетом ім. В.Н.Каразіна та Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка та іншими освітніми закладами зробила вагомий внесок у підготовку вітчизняних соціологічних кадрів. Окрім аспірантури, докторантури та спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидат-

ських дисертацій в Інституті соціології НАН України з 2000 року функціонує Вища школа соціології.

Науково-дослідницька діяльність Інституту соціології НАН України провадиться у напрямках, що за ними працюють спеціалізовані наукові підрозділи. Одні з них існували ще до виникнення ІС НАНУ, частина виникли разом із ним, а решта в перебігу розвитку Інституту.

Відділ історії, теорії та методології соціології існує з часу створення Інституту. До сфери інтересів відділу належать проблеми критичного аналізу соціологічної спадщини, модерності й постмодерну, зміни форм і ролі соціологічної рефлексії, системи цінностей, глобалізації, становлення громадянського суспільства і демократизації українського суспільства, авторитету і влади в суспільствах різного ступеня розвитку, конфліктології та елітології, ролі засобів масової інформації. Особливу увагу співробітники відділу звертають на проблеми розвитку соціологічної думки в Україні. Іншими напрямками наукових досліджень відділу є критичний аналіз сучасних теорій соціальних змін і модернізаційних проектів суспільних трансформацій; соціальної ідентифікації українського суспільства; сучасних політико-ідеологічних стереотипів; взаємовідносин соціології і влади.

У 2007 році після структурної реорганізації Інституту наукову проблематику відділу було певним чином переорієнтовано, розширено і зосереджено на розробленні теоретичних засад та методології моніторингових соціологічних досліджень та досліджень сучасних соціальних феноменів.

Відділ соціальних структур — безпосередній наступник створеного у 1969 році відділу соціології Інституту філософії АН УРСР (у 1979–1990 роках — відділ соціальних досліджень). У складі Інституту соціології НАН України відділ існує з часу створення останнього. У 1980-і роки основними напрямками наукових досліджень відділу були динаміка престижу професій і соціально-професійних орієнтацій молоді, проблеми міжгенераційної трудової мобільності, питання сім'ї і відтворення структури трудової діяльності, соціальні проблеми відтворення наукових кадрів, соціальних переміщень у великому місті. У 1990-х роках співробітниками відділу здійснено комплексні дослідження особливостей соціально-статусної стратифікації за умов становлення ринкової економіки, сучасних тенденцій соціальної мобільності в українському суспільстві, статусних і професійних ідентичностей, проблем міграції населення. Починаючи із 2000 року відділ досліджував тенденції становлення і трансформації соціальних інститутів, проблему легітимації та інституціоналізації нових соціальних нерівностей тощо.

Відділ економічної соціології функціонує з часу заснування Інституту соціології НАН України. Співробітники відділу займаються науковими дослідженнями соціально-економічних проблем українського суспільства та соціальних аспектів реформування вітчизняної економіки.

Зокрема, досліджувалися соціально-економічні умови та мотивація підприємницької діяльності, соціальні механізми приватизаційних процесів, соціально-економічна поведінка суб'єктів виробничої діяльності на промислових підприємствах, формування економічної культури та різних типів соціально-економічної поведінки працездатного населення, стан і пер-

спективи входження України у глобальний соціально-економічний простір, процеси легітимації ринкових реформ, відносин та інститутів.

Відділ соціальної експертизи заснований у листопаді 1991 року (до 1996-го — відділ методики соціальних програм). Відділ здійснив розроблення методології та методики соціальної експертизи загальнонаціональних та регіональних програм і проектів, розгляд методологічних проблем експертного оцінювання проектування та реалізації соціальної політики в Україні. Особливу увагу співробітники відділу приділили соціальним проблемам наслідків Чорнобильської катастрофи. Зокрема, розроблено і впроваджено соціально-психологічний моніторинг умов життя та діяльності соціальних груп потерпілих від Чорнобильської аварії. З урахуванням досвіду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи досліджувалися соціально-екологічні ризики та безпека за умов природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф. Відділом розроблено національну систему соціальних показників в Україні та досліджено соціальну динаміку поселенських структур.

Відділ соціальної психології створений у 1970 році в структурі Інституту філософії АН УРСР, з 1990 року працює у складі Інституту соціології НАН України. В 1970-х роках головні напрями досліджень співробітників відділу становили мотиви трудової активності особистості, класова типологія особистості, традиції трудового колективу, теоретичні й методологічні проблеми дослідження способу життя людини. У 1980-х до сфери інтересів відділу входять теоретичні та методологічні проблеми дослідження соціальної суб'єктності особистості: стилю життя особистості, формування розумних потреб особистості, життєтворчості особистості, життєвого шляху особистості, розумної організації життя особистості, культури життя особистості. У 1990-х роках, із початком інтенсивних емпіричних досліджень, співробітники відділу почали практично втілювати свої теоретичні та методологічні напрацювання. Зокрема, досліджено проблеми життєвого самовизначення молоді, життєвого успіху, особистісні аспекти адаптації до суспільної нестабільності, етнічної самоідентифікації особистості, соціального часу і життєвих стратегій особистості, маргінальності та життєвих криз особистості. Починаючи з 2000 року відділ поглибив дослідження об'єкт-суб'єктних і суб'єкт-суб'єктних феноменів соціальних змін: формування нового ареалу життя особистості за умов глобальних змін, образно-символічного простору у свідомості населення, зміни стилів життя населення під впливом соціокультурних детермінант, масових емоційних станів у ситуації актуального соціально-політичного вибору, традиціоналізму та інновацій у соціальних пріоритетах населення, соціальних інтересів у динаміці міжгрупових та міжособистісних взаємодій.

Відділ соціально-політичних процесів створений у 1995 році шляхом реорганізації й оновлення складу відділу соціальної діагностики. У 1995–2007 роках відділ зосереджував увагу на дослідженні проблем соціального самопочуття і психічного здоров'я населення за умов суспільних трансформацій, політичної культури українського суспільства, соціологічних аспектів трансформації соціально-політичної системи, механізмів і чинників по-

літичного успіху. Результати цих досліджень викладені у монографіях і статтях, надрукованих в Україні, Росії, США, Німеччині, Голландії, Ізраїлі, Угорщині, Польщі та обговорювані на багатьох міжнародних конференціях. Відділом також досліджується електоральна поведінка населення України.

Після чергової реорганізації відділу 2007 року його науково-дослідницька тематика була спроектована на дослідження політичної системи України в XXI столітті.

Відділ соціології культури і масової комунікації існує з дня створення Інституту соціології НАН України. Відділ зосередив свою увагу на комплексних дослідженнях проблем соціально-культурного розвитку українського суспільства. У 1990-х роках були здійснені дослідження ціннісних пріоритетів масової свідомості населення, чинників формування його культурно-комунікаційних орієнтацій, легітимації ідентичностей у мультикультурному просторі сучасного суспільства. У 2000-х роках співробітниками відділу досліджено проблеми соціокультурної диференціації українського суспільства, мас-медіа як джерела політико-громадянських і культурних орієнтацій населення за умов демократичного транзиту, відтворення та акомодатії субкультур сучасної України. Крім цього у відділі соціології культури і масової комунікації здійснюється дві науково-моніторингові програми: “Аксіо-моніторинг” (з 1991 року) та “Моніторинг участі населення України в культурному житті” (з 1994 року). З 2003-го спільно з Академією української преси проводиться моніторинг політичних новин провідних українських телеканалів.

Соціологія в українському суспільстві поступово набуває рис повноцінного соціального інституту. Вітчизняні соціологи доволі ефективно реагують на окремі поточні актуальні соціально-політичні проблеми українського суспільства. Громадськість починає виявляти інтерес до соціології не лише як до навчальної дисципліни та теоретичного напрямку досліджень; її визнають як офіційний інститут збирання інформації про стан та самопочуття суспільства. У такий спосіб українська соціологія реалізовує функції громадського контролю за діяльністю державних і недержавних структур під час проведення виборів і референдумів, забезпечення права громадян вільно обирати своїх представників до всіх структур влади, забезпечення громадського арбітражу між політичними опонентами та запобігання загостренню конфліктів.

Попри те, що органи влади, партійні та громадські організації регулярно отримують від соціологічних установ інформаційні, аналітичні й інші матеріали, а соціологів постійно залучають як експертів, консультантів та аналітиків до численних державних і недержавних структур, їхні головні фахові здобутки зрештою недостатньо враховуються, коли йдеться про визначення стратегії й тактики розвитку суспільства. Загострення уваги в суспільстві до опитувань громадської думки спостерігається переважно напередодні та під час виборів. Відсутність у складі державних структур соціологічних підрозділів опосередковано свідчить про відсутність системності у використанні соціологічної інформації на державному рівні.

Інституціоналізація соціології, її професіоналізація створили в Україні передумови для розвитку професійного соціологічного середовища, в межах якого фахівці отримали можливість виконувати ті чи інші завдання, шукати та знаходити рішення концептуальних, методологічних та емпіричних соціальних проблем. Цей процес сприяє уніфікації поняттєвого апарату соціологічної науки, розвитку вітчизняної теоретичної традиції, розширенню використання сучасних інформаційних технологій і програмних продуктів.

Сучасна українська соціологія покликана реально оцінювати стан нинішнього світового і національного розвитку, виробляти систему протидії реальним загрозам і викликам, знаходити відповідні механізми розв'язання основних соціальних суперечностей як національного, так і міжнародного характеру. Ці обставини передбачають чітке визначення ролі та статусу соціології в суспільстві. Зростання її ролі та значущості пов'язане, насамперед, із здатністю соціології бачити майбутнє, простежувати наслідки схвалюваних рішень. Саме зараз суспільству потрібні нові ідеї, концепції, соціальні теорії. Вкрай необхідний тісний зв'язок поняттєвого і дослідницького апарату соціології з новими науково-технічними, економічними й соціальними реаліями, які породжують, своєю чергою, потребу в нових концепціях і підходах, спрямованих на зміцнення соціальних зв'язків і стабільності сучасного суспільства, бо вочевидноється, що цивілізація вступає у фазу підвищених ризиків.

Зараз в Інституті триває активний пошук актуальних парадигмальних орієнтацій у науковому пізнанні та практичній діяльності, які б органічно поєднувалися з антропологічними вимірюваннями глобального соціального розвитку. Характер менталітету, структура цінностей, типи особистості вельми слабо змінюються впродовж людського життя і значною мірою передаються від покоління до покоління. Тому вони є найінерційнішою із соціетальних характеристик суспільства. Щоб удосконалення структурних характеристик суспільства спричинило "поліпшення людського матеріалу", потрібні не тільки вагомі зусилля, а й дуже тривалий час. Особливості національного менталітету мають великий вплив як на якість усіх суспільних процесів, реформ, нововведень, проектів, так і на те, як до них ставляться люди. Саме тому ліберально-демократичні інститути у нас приживаються з великими труднощами, нерідко перетворюючись на свою протилежність. Норми та правила, які добре працюють у демократичних країнах, часто-густо не в змозі регулювати поведінку наших людей, які дотримуються інакших традицій, цілей, цінностей.

Україна вийшла сьогодні на той рубіж, коли вона особливо потребує нового соціального, економічного і політичного орієнтування. Поступальний розвиток країни має супроводжуватися пошуком критеріїв руху вперед, нових соціальних координат, інакше вона не зможе знайти відповіді на глобальні виклики сучасності і стане на шлях саморуйнування.

У такому разі перипетії національної долі стають надто непередбачуваними, як і мінімальними можливості нейтралізації внутрішніх і зовнішніх руйнівальних імпульсів.

За надто складних умов, у яких опинилася вітчизняна наука, українська соціологія не тільки вижила, а й змогла за порівняно короткий термін утвер-

дити себе як різновид творчості, як спосіб розуміння суспільством самого себе та засіб виявлення людського начала у глобальних структурах нового соціального і політичного устрою світу.

Унікаючи заангажованості, політизації, дотримуючись наукової об'єктивності, Інститут соціології останніми роками здійснив плідні спроби відтворити образ сучасної соціальної реальності, відобразити стан і перспективи розвитку українського суспільства, його структур та інститутів, висвітлити динаміку соціальних змін та відбиття їх у громадській думці, соціальному самопочутті й орієнтаціях різних груп населення.

Двадцятилітній шлях, пройдений Інститутом, безумовно, збагатив академічний потенціал усіх соціогуманітарних наук, сприяв пошуку нових теоретичних концепцій, стимулюванню міждисциплінарних досліджень, розробленню сучасного поняттєвого апарату і дослідницьких стратегій.

Наукові видання Інституту, матеріали конференцій і круглих столів, інших наукових форумів сприяють публічному обговоренню ключових проблем нашого життя, орієнтації академічної соціальної науки на потреби практики.

Сьогодні як ніколи раніше гостро постає проблема впровадження досягнень суспільних наук у діяльність органів державної влади та управління, в процеси формування нової суспільної свідомості. Йдеться про необхідність виходити на новий рівень спілкування із владою. Та для цього потрібна участь двох сторін співпраці, хоча б у наданні статистичної інформації, доступ до якої зараз украй обмежено. Досвід Інституту свідчить, що відсутність необхідного діалогу соціології із владою призводить до того, що значні ресурси використання різноманітних способів впровадження досягнень науки у практику залишаються незатребуваними. І поки знання не будуть перетворюватися на силу, кризовий стан суспільства зберігатиметься на довгі роки.

Разом із тим слід визнати, що іноді рекомендації суспільствознавців залишаються поза увагою не тільки тому, що управлінці чи політики не вміють чи не хочуть слухати, а й тому, що часто-густо ці рекомендації не технологічні, не підкріплені конструктивною методикою для їх упровадження.

На сьогоднішній день Інститут має значні резерви застосування нових алгоритмів і моделей упровадження своїх напрацювань у діяльність урядових структур, функціонування українського політикуму, у свідомість широкого загалу управлінців, але для цього потрібна обопільна зацікавленість сторін у співпраці — справжній діалог науки і влади.

Труднощі роботи Інституту полягають насамперед у тому, що соціологія порівняно з іншими соціогуманітарними науками потребує для здійснення своїх функцій значно більших матеріальних і фінансових витрат (утримання опитувальної мережі, збирання, опрацювання та аналіз великих масивів інформації, обслуговування комп'ютерної бази тощо). Великою проблемою є пошук засобів фінансового забезпечення досліджень за умов хронічної економічної кризи.

Однак незважаючи на це, соціологія в Україні стала невіддільною частиною світової соціології. Українська соціологія набула статусу самостійної науки, її роль у розв'язанні соціальних проблем є загальноновизнаною. З'явився справжній шанс

надолужити відставання у рівні розвитку порівняно зі світовими напрацюваннями. Лідерство ІС НАНУ у вітчизняній соціології незаперечне як за об'єктивними кількісними показниками, так і з огляду на високий рівень фундаментальності та органічного поєднання розроблення теоретико-методологічних і концептуальних засад із проведенням загальнонаціональних емпіричних досліджень.

Поєднуючи традиційні й новітні форми роботи, Інститут активно прагне не тільки зберегти свій науковий і кадровий потенціал, а й примножити його. За роки свого існування Інститут підготував у аспірантурі та докторантурі 18 докторів і 24 кандидати соціологічних наук, які зараз становлять ядро колективу. Незважаючи на фінансові складності, Інститут невпинно нарощує обсяги щорічних публікацій, емпіричного матеріалу, без чого б соціологи не мали надійної бази для теоретичних узагальнень і висновків, корисних для практики.

Подальші перспективи своєї діяльності Інститут убачає у продовженні комплексних досліджень, створенні узагальнених наукових праць, розвитку різноманітних форм співробітництва з іншими вітчизняними та закордонними науковими закладами. Зараз творчі стосунки Інститут підтримує з Інститутом соціології РАН, Інститутом соціології Угорської академії наук, Кембриджським і Лондонським університетами, науковими фундаціями США, Канади, ФРН тощо.

У 2009 році Інститут приєднався до виконання частини Міжнародного дослідницького соціального проекту (ISSP). Співробітники Інституту є членами різних міжнародних наукових асоціацій.

Із ґрунтовними підставами можна констатувати, що в Інституті соціології НАН України створені всі необхідні передумови — матеріальні, кадрові, соціально-психологічні для плідної праці. Більшість показників і параметрів нашої діяльності наразі залишаються стабільними. Але природа стабільності така, що далі процеси можуть розвиватися як за висхідною, так і за низхідною траєкторією. Тому треба постійно нарощувати теоретико-методологічний потенціал соціологічної науки і на його підґрунті істотно підвищувати роль Інституту в житті українського суспільства.

КИРИЛО ГРИЩЕНКО,
вчений секретар Інституту соціології НАН України